

Пропонована наукова стаття є спробою осягнути мовну картину світу Василя Стуса за допомогою одного з концептів «душа». Розглядається мовне вираження сакрального концепту, основні його значення, що визначають його інтенціональне поле.

Ключові слова: *концепт, сакральний, душа, мовна картина світу.*

Key words: *concept, sacred, soul, language picture of the world.*

ВЕРБАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ДУША» В ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ СТУСА

Дослідження метамови людської культури через розуміння філософських, релігійних, ідейно-політичних, мистецьких концептів у сучасній лінгвістичній науці знаходить подальший розвиток. Антропоцентричний підхід у дослідженні мовних явищ дає змогу виявити особливості мовлення, специфіки мислення, сутність діяльності людини як неповторної особистості. Як твердить А.Приходько, до процесів, що відбуваються в мові, «можна віднести поступову, однак послідовну зміну наукової парадигми, викликану усвідомленням тієї істини, що мову не можна збагнути без урахування фігури її творця та її користувача. Ця фігура в одній особі є одночасно і фігурою спостерігача, який стає головним об'єктом когнітивно-комунікативного вивчення мовленнєвої діяльності» [7, с.45]. Дослідник вважає концепт багатомірним ментальним утворенням.

Науковцями запропоновано низку підходів до інтерпретації концепту, класифікація яких також може стати окремих предметом дослідження. Для нашої наукової роботи доцільним буде використання лінгво-культурологічного підходу, який розглядає концепт як абстрактну одиницю ментального рівня, «який відображає зміст результатів пізнання людиною навколишнього світу і в якому зосереджено відомості про об'єкт та його властивості, про те, що людина знає чи думає про навколишній світ» [8, с.27].

Художня українська література містить широку інформацію про ментальність народу, а вивчення домінантних концептів мовної картини

світу письменника вводить у концептосферу української духовності. Художнє пізнання душі народу письменником перетинається з науковим дискурсом, своєрідно його дублює або модифікує, вносить несподівані образносміслові нюанси [3, с.337]. Одним із ключових концептів української культури, який представляє собою багатомірну логіко-сміслову сутність, що поєднує у собі сакральну та несакральну ознаки, є концепт *душа*. Тому предметом нашого дослідження став концепт *душа*, що належить до основних концептів української ментальності, культури та є невід'ємним компонентом художнього мислення українських митців. Ставимо за мету проаналізувати способи мовної інтерпретації досліджуваного концепту у поетичній творчості Василя Стуса.

Душа стала об'єктом наукового дослідження як у філософії, так і в релігієзнавстві, мовознавстві, фольклористиці, літературознавстві тощо. У наукових роботах це питання вже неодноразово розглядалося [9; 6; 3], тому побіжно лише нагадаємо про специфіку поглядів на душу у різних науках та проартикулюємо погляди, котрі меншою мірою висвітлені у розвідках науковців.

Отже, сакральний зміст душі вказує на її нематеріальну сутність, протиставляючи тілу та пов'язуючи з Богом. Філософія акцентує увагу передусім на духовній субстанції, первинному началі в людині. Лінгвістика витлумачує зміст слова «душа» і як внутрішній психічний світ людини, і як сукупність рис та якостей особи, і як заглибину в нижній передній частині шиї, і як синонім до слова «людина» тощо.

Важливими, на нашу думку, є міфологічні уявлення про душу. Зокрема українці вважали, що людина має одну душу, яку їй дає Бог при народженні і яка відлітає пташкою у вирій після смерті. «Уявлення українців про душу залежали від того, про душу якої людини йшлося – живої чи померлої. У живих душа втілюється й перебуває всередині плоті завжди (...)» [1, с.118]. Щодо мертвих у народі існували різні погляди, згідно з якими душа або відлітала у вирій, або перевтілювалася у дерева, предмети, тварин, або

переходила до новонародженого. В українській міфології уявлення про душу як двійника людини пов'язується з долею. «Доля буває щасливою і нещасною, лихою чи доброю, працьовитою чи ледащицею. Доля – не просте уособлення абстрактного поняття, вона – душа предків, померлих родичів чи взагалі близьких людей» [1, с.122]. Таким чином, приходимо до висновку, що семантична структура лексеми «душа» може бути представлена двома частинами концепту – сакральною та несакральною.

Глибокий аналіз концепту *душа* на рівні парадигматичному, словотвірному та синтагматичному здійснила дослідниця М.Скаб у роботі «Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери» [9]. Концепт *душа* у різноманітних текстах став предметом дослідження таких науковців, як К.Голобородько, В.Демецька, І.Носенко [3; 4; 6]. Різноманітні аспекти лінгвістичних досліджень із компонентом «душа» подають З.Козирева, В.Кононенко, Т.Прудникова, О.Селіванова та ін.

У науковій праці «Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики» А.Приходько, подаючи огляд ціннісних орієнтирів і концептуальних домінант у лінгвокультурі, апелює до національно специфічного ставлення росіян до об'єктивного світу. Автор наводить для прикладу дослідження А.Вежбицької та М.Піменової, які серед основних концептуальних домінант російського менталітету виділяють концепт *душа*. «Справа не тільки в тому, що він викликає безліч асоціацій та інтерпретацій як у національних літературах, так і в розмовному дискурсі, але й, підкреслює А.Д.Белова, ще і в тому, що через опис душі народу нерідко здійснюється пошук національної ідеї, яка сприяє його самоідентифікації (...)» [7, с.148].

Серед концептуальних домінант поетичної творчості Василя Стуса чільне місце посідає концепт *душа*. За нашими спостереженнями, означений концепт у поезії митця поєднує у собі сакральну та несакральну частини. Сакральна частина концепту *душа* у В.Стуса має нетрадиційне мовне вираження. У поезії «О земле втрачена, явися» звучить біблійний мотив

порятунку душі, який інтерпретує сам автор. Митець утверджує думку про нерозривність такого поняття, як людина - частина народу, рідного краю: *О земле втрачена, явися- / бодай у зболеному сні! / І лазурово простелися, / і душу порятуй мені. / І поверни у дні забуті, / рососою згадок окропи, / віддай усеблагій покуті / і тихо вимов: лихо, спи* [11, с.333]. У душі народної традиції та релігійного вірування, лексему *душа* – ім'я концепту – поет вживає поряд із концептом *смерть* («*Цей спертий запах смерти, наче спирт, / геть виповнив кімнату синім чадом / душі, своїм притьмареним свічадом, / і обсідає душу, мов упир*» [11, с.150]) та актуалізує концептуальними компонентами «душа – частина людини поряд із тілом» («*Знову душа постала з тліну всежива!*» [11, с.218]), «душа може бути спасенна після смерті» («*Блаженна смерте! Рано ще! Не надь. / Та довжиться твоя висока падь / і душу виголублиює пречисту*» [11, с.129]), «душа людини грішна» («*(...) Від народжень / нам кожному душа болить / за тим, що досі ніби спить, / а нишком навчає, врочить, / наказує: і мста, і мста - / за довгу німоту розплата! / (...) Ми від народження берем / правічний гріх*» [11, с.69])тощо.

О.Росінська доводить, що «категорії життя й смерті для ліричного суб'єкта поезій В.Стуса наскрізь екзистенційні, його буття – це стан загубленості між двома світами, живим і мертвим. «Смерть» загалом стає символом духовного, а не фізичного знищення, вбираючи в себе такі поняття, як моральність існування, совість, духовність, щирість, чесність тощо. І при цьому духовна смерть часто називається лексемою «життя». Категорії життя й смерті виразно моралізуються, наповнюються глибшим значенням. (...). **Іноді автор тлумачить смерть у суто християнському ключі як прагнення душі до вічного життя.** Зокрема, таке сприймання спостерігаємо у вірші, присвяченому Аллі Горській» [8, с.14].

Крім того, «означення до слова-назви концепту відіграють значну роль у формуванні та вираженні концепту» [9, с.409], тому сакральну частину концепту *душа* у поезії В.Стуса репрезентують влучні епітети: *зблукла, пречиста, спрагла, сумирена, темна*. Цілком погоджуємося з висновками

М.Скаб, яка твердить: «(...) означення до слова *душа* в релігійному значенні фіксують переважно християнські уявлення про душу: якість душі залежить від вчинків, які коїть людина (якщо вона здійснює добрі вчинки, як це їй належить робити людині, то душу її оцінюють позитивно, якщо ж вона здійснює погані вчинки чи є злою, то її душу народна мораль оцінює негативно)» [9, с.413].

Концептуальні компоненти несакральної частини концепту *душа* у поезії В.Стуса характеризуються нетрадиційним підходом, а його наповнення переважно стосується змін психічного стану людини. Лексема «душа» у поетичній творчості В.Стуса у різних контекстуальних проявах набуває розмаїтих функціонально-стилістичних ознак. Відзначаємо велику частотність метафоричного вживання означеної лексеми. Митець передає широку палітру людських переживань. Наприклад, *«Моя дорога догоряє, / спрагою жолобиться душа»* [11, с.83], *«зашпори в душу зайшли»* [11, с.152], *«Той жар / троюдить нас, запраглу палить душу»* [11, с.172], *«твоя душа одлегла не відтерпне»* [11, с.313], *«згубитися в часі / і, вирвавши душу, / піти – в безімення!»* [11, с.244]. Персоніфікований образ душі поет-шістдесятник емоційно забарвлює, вживаючи відповідні епітети, котрі зазвичай поляризуються. Наприклад, позитивний полюс концепту *душа* представлений лексемами *всерозкриленна* (*«Моя душа, запрагла неба, / всерозкриленна держить путь на стовп / веселого вогню»* [11, с.138]), *ласкава* (*«Душа ласкава, наче озеро, / і трохи синім віддає»* [11, с.190]). Народні уявлення про душу В.Стус передає, вживаючи порівняння означеного образу з озером. Це порівняння вказує на чистоту душі, щирість та відкритість людини, в якій така душа.

Трагічне «смертеіснування», екзистенційне світобачення митця **передають** означення до слова «душа», представлені лексемами *звомплена, знесилена, навіжена, напівжива, оскліла, скажена*. Метонімічний спосіб вербалізації концепту *душа* використовує поет, коли говорить про байдужість людей: *«Душ спресованих мерзлота / вічна, / крига нагло зібганих*

сліз / мріє» [11, с.344]. Індивідуально-авторський підхід спостерігаємо у рядках *«І вже болить душа, на дуб здубіла, / в цій чужаниці, чужбі-чужині!»* [11, с.280]. Поет частіше вживає лексеми, які є засобами вираження емоцій з негативною конотацією.

Отже, у поезії В.Стуса лексема душа виступає передусім із значенням «внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями», що підтверджує екзистенційне світобачення митця. Функціонування концепту *душа* у поетичній творчості В.Стуса представлене у вигляді метафори, порівняння, метонімії та має дві частини – сакральну і несакральну. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в порівняльному аналізі мовного вираження концепту душа у художніх текстах поетів-шістдесятників.

Список літератури:

1. 100 найвідоміших образів української міфології. – К.: ТОВ «Автограф», ТОВ «Книжковий дім «Орфей», 2006. – С. 118-123.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Ірпінь, 2001. – 1426 с.
3. *Голобородько К.* Концепт «душа» в структурі духовного поля (на матеріалі поезії Олександра Олеся) // Південний архів: Зб. наук. праць. Філологічні науки. – Вип. XIV. - Херсон, 2002. – С. 336-341.
4. *Демецкая В.* Концепт «душа» в гомилетическом дискурсе: кросс-культурный анализ // Південний архів: Зб. наук. праць. Філологічні науки. – Вип. XXIV. - Херсон, 2004. – С. 178-182.
5. *Жайворонок В.В.* Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – С. 209.
6. *Носенко І.* Концепт «душа» та можливості його поетичної інтерпретації у творчості Миколи Вінграновського // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»: Зб. наук. праць. Вип. V. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. – С. 345-349.

7. *Приходько А.М.* Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
8. *Росінська О.* Екзистенційна природа символіки в поезії В. Стуса: Автореф. дис. ... канд. філолог. наук: 10.01.06. - Донецьк, 2007. -20 с.
9. *Скаб М.В.* Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. – Чернівці: Рута, 2008. – 560 с.
10. Словник української мови: В 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т.2. - К.: Наукова думка, 1971. – 550 с.
11. *Стус В.* Палімпсест: Вибране. – К.: Факт, 2003. – 432 с.

Українське мовознавство: Міжвідомчий науковий збірник. Випуск 39/1. – Київ, 2009. – С. 130-135.